

MORFEMIKA MORFEMANING BIR QISMI SIFATIDA.

Termiz davlat universiteti O'zbek filologiyasi fakulteti

521-guruh talabalari

Abdumurodova Muattar

Abdushukurova Sevara

Annotatsiya: *Ushbu maqolada tilshunoslikning muhim bo'limlaridan biri bo'lgan "Morfemika" bo'limi haqida hamda uning tuzilishi nimalardan iborat ekanligi haqida ma'lumotlar berib o'tiladi.*

Kalit so'zlar: *Morfemika, morfema, o'zak morfema, affiks morfema, so'z yasovchi affikslar.*

Morfemika tilshunoslikning so'zning eng kichik ma'noli qismlarini - morfemalarni o'rganuvchi bo'limi sanaladi. Morfemika bo'limi va uning o'rganish obyekti haqida tilshunoslikda bir qator ilmiy izlanishlar olib borilgan. Y.Tojiyev, A.Hojiyev, A.G'ulomov, O.Qosimxo'jayeva, T.Mirzaqulov, R.Sayfullayeva, Sh.Rahmatullayev, A.Nurmonov va boshqa bir qator olimlar tomonidan ushbu bo'lim doirasida ilmiy tadqiqotlar olib borilgan, turli fikr-mulohazalar bayon qilingan. A.G.,ulomov, A.Tixonov va R.Qung,,urovlar tomonidan "O'zbek tilining morfem lug'ati" (1977-yil) tuzilib, nashr etilgan

So'zning eng kichik ma'noli qismlari morfemalar deyiladi. Shu o'rinda "ma'noli qism" degan tushuncha ham nisbiy bo'lib, so'z tarkibini tashkil etuvchi asos va qo'shimcha morfemalar har doim ham mustaqil ma'no bildirmaydi. Asos sifatida ot, sifat, son, ravish, fe'l so'z turkumiga mansub so'zlar qo'llansa, bunday qism tilda mustaqil ishlatilishi, yakka holatda lug'aviy ma'noga ega bo'lishi, so'zning keyingi ma'nosi uchun asos bo'lib xizmat qilishi mumkin: osh+-paz, yansh+-cha, bir+-lik, ishon+-ch; bel+bog' rohat+baxsh, bir+oz, mehnat+qilmoq. Agar asos sifatida olmosh, undov so'zlar, taqlid so'zlar, modal so'zlardan foydalanilsa, garchi bu qism tilda mustaqil til birligi sifatida qo'llansada, atash

maʼnosiga ega boʻlmaydi. Bundan tashqari, qoʻshimcha morfemalar ham mustaqil holatda hech qanday maʼnoga ega emas, ular soʻzga qoʻshilgandan keyingina oʻzi birikayotgan qismga maʼlum bir maʼno yuklashga xizmat qiladi. Masalan, “vatandosh” soʻzi tarkibidagi -dosh qismi vatan soʻziga birikib, vatanda birga yashaydigan shaxs maʼnosini, “kitobim” soʻzidagi -im qismi esa asosda anglashilgan predmetning soʻzlovchiga tegishli ekanligini, “daraxtlar” soʻzi tarkibidagi -lar asosdan anglashilgan predmetning birdan ortiq ekanligini, “otajon” soʻzi tarkibidagi -jon birligi hissiy-taʼsiriy boʻyoq (masalan, erkalanish) ifodalashga xizmat qilgan. Demak, “manoli qism” deganda har doim ham qismlarning atash maʼno (lugʻaviy maʼno) anglatishini emas, balki grammatik va uslubiy maʼno ifodalashini ham tushunish maqsadga muvofiq boʻladi. Demak, soʻz tarkibidagi har bir qism oʻz oʻrnida yo leksik, yo grammatik, yoki uslubiy maʼnoga ega ekan, demak, asosni ham, qoʻshimchani ham morfema deyish maqsadga muvofiq boʻladi. Shuningdek, bir asosli soʻzlar ham atash maʼnosidan tashqari yana ayrim grammatik maʼnolarni ifodalashga xizmat qiladi, yaʼni maxsus koʻrsatkichga ega boʻlmagan grammatik maʼnolarni ham ifodalay oladi. Masalan, “kitob” soʻzi oʻquv qurolining bir turi ekanligini anglatuvchi atash maʼnosiga ega boʻlishdan tashqari bosh kelishik va birlik maʼnolarini ham maxsus koʻrsatkichsiz (deylik, nol morfema) ifodalamoqda. Demak, bir asosli soʻzlar ham soʻz shakli sifatida morfema deb olinishi oʻrinli boʻladi.

Yuqorida aytganimizdek, “Oʻzbek tilining morfem lugʻati” yaratilgan. Oʻrganishlar shuni koʻrsatadiki, mavjud lugʻatda oʻzbek tiliga yangi kirib kelayotgan yoki taraqqiyot natijasida hosil boʻlayotgan aksariyat til birliklari morfem tarkibi aks ettirilmagan: raqamlashtirish, modernizatsiyalashtirish, changyutgich kabi. Undan tashqari, aksariyat soʻzlar lugʻat yaratilgan davrga mos holatda rus tilida berilgan, vaholanki bugungi kunda biz uning aynan oʻzbekcha muqobilini qoʻllamoqdamiz: biblioteka, bibliotekachi, vigovor, otchyot, protokol, medsestra, moment va boshq. Yana bir jihati shundaki, mazkur lugʻatda ayrim soʻzlarning tarkibini ajratishda yo tarixiylik nuqtayi nazaridan yondashilgan, yoki

rus tili imkoniyatlaridan kelib chiqib, aynan o'sha tildagi kabi qismlarga bo'lingan: kommuna/al, modifika/atsiya, nov/ator, mun/aq/a, nav/bahor, nav/ro,,z, namo/yanda, ne/ga/dir va boshq. Bir yuqorida sanab o'tgan holatlarga muvofiq kelydigan o,,rinlar ham talaygina. Morfemika mavzusiga aloqador mulohazalarimizni bayon etarkanmiz, "O'zbek tilining morfem lug'ati"ni davr talabidan kelib chiqib, tahrirtalab o,,rinlarini tuzatgan holda qayta nashrga tayyorlash maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Demak, morfemika bo,,limiga oid tadqiqotlarni davom ettirish, ularni zamonaviy tilshunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilish, bahsli o'rinlarga aniqlik kiritish, mavjud kamchiliklarni tuzatish – bugungi kunning davr talabidir

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Azim Hojiyev. O'zbek tili morfologiyasi, morfemikasi va so'z yasalishining nazariy masalalari. _Toshkent, 2010.
2. Shavkat Rahmatullayev. Hozirgi adabiy o'zbek tili. Darslik. – Toshkent, 2006.
3. R.Sayfullayeva va boshq. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent, 2010.
4. U.Tursunov va boshq. O'zbek tilining morfem lug'ati. – Toshkent, 1977.
5. Хауруллаев.Х. Об особенностях изучения объекта речевой лингвистики. Иностранная филология: язык, литература, образование. 2019 г. (2 (71), 17–20. https://inlibrary.uz/index.php/foreign_philology/article/view/921
6. I.A. Xaydarova. Phonemic structure of morphemes in modern uzbek language. Toshkent, 2021. <https://tadqiqot.uz/index.php/art/article/view/3167>